

**А. С. МАКАРЕНКО ПРО ПЕДАГОГІЧНИЙ ОПТИМІЗМ ВИХОВАТЕЛЯ
ЯК ОСНОВУ ПРОЯВУ ТОЛЕРАНТНОСТІ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ
(НА МАТЕРІАЛІ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ)**

Проблема толерантності, терпимого ставлення людей один до одного стає досить актуальною не тільки в повсякденному житті. Система сучасної освіти висуває на перший план гуманістичні цінності у процесі виховання та навчання. У статті на основі матеріалів творів А. С. Макаренка розкривається суть та зміст педагогічного оптимізму вихователя, що виступає основою прояву толерантності.

Кожна історична епоха породжує свої погляди на виховання, освіту й розвиток людини. У наш час стає зрозумілим, що виховувати творчу особистість можливо лише на основі педагогіки, педагогіки толерантності.

Гуманізація навчально-виховного процесу виводить особистість вихованця з його властивостями, здібностями та особистісними якостями на перший план. Саме тому сучасна система освіти повинна не тільки дотримуватися останніх інноваційних тенденцій та технологій у навчанні та вихованні молодого покоління, але й будувати нову освітню систему на досвіді видатних педагогів минулого, одним з яких є А. Макаренко.

А. Макаренко виводить особистість вихованця на перший план, роблячи її центральною фігурою усього навчально-виховного процесу. Толерантність, відкритість, віра та оптимізм вихователя є запорукою гармонійного та всебічного розвитку кожної дитини.

Уся творчість видатного педагога-новатора присвячена морально-психологічним особливостям виховання. Кожен його твір наповнений вірою в учня та оптимізмом щодо перспектив його розвитку. Саме педагогічний оптимізм вихователя дає можливість А. Макаренку розкрити приховані та нереалізовані здібності й можливості своїх вихованців. Він дає змогу кожному відчувати себе важливою частиною навчально-виховного процесу.

Саме створення позитивної виховної атмосфери є шляхом гармонізації знань та якостей особистості не тільки в повсякденному житті, але й під час професійної підготовки.

Педагогічні технології А. Макаренка в контексті сучасної педагогіки досліджувала С. Карпенчук [1]; аналізу спадщини А. Макаренка в контексті світового історико-педагогічного процесу ХХ ст. присвятила свою науково-дослідницьку роботу Н. Дічек [2].

Мета цієї статті – розкрити сутність поняття педагогічний оптимізм вихователя як основу прояву толерантності та його роль у навчально-виховному процесі на основі творчої спадщини А. Макаренка.

У своїх художньо-педагогічних творах "Марш 30 року", "ФД-1", "Книга для батьків", "Педагогічна поема", "Прапори на вежах" у якості основи виховання в педагогічному колективі А. Макаренко показує складну гаму повнокровної взаємодії дитинства та юності з життям, соціальною дійсністю. Посилений вплив молоді в єдиному трудовому колективі був найважливішим фактором його досвіду. Це стало однією з найголовніших тем його п'єс "Мажор" і "Ньютонові кільця".

Саме робота в колонії докорінно змінила не тільки особистість А. Макаренка, але й дала неоціненний педагогічний досвід, який він реалізовував протягом усього життя. Не тільки колоністи навчалися у А. Макаренка, але й сам Антон Семенович наголошував на тому, що багато в чому вчився у своїх вихованців.

Макаренківська творчість – це перш за все всепоглинаюче осмислення і реалізація в педагогіці нових методів, які суспільство виробляло під час переходу від одного соціально-економічного стану до іншого. Педагогічне новаторство А. Макаренка, як і інших класиків педагогіки, по суті є результатом його творчих пошуків. Тому йому вдалося зробити помітний внесок у розвиток соціальної і педагогічної психології, етики, соціології.

Його новаторство в педагогіці було настільки успішним тому, що будувалось на міцному фундаменті культурно-історичної спадковості.

Аналізуючи творчу спадщину Макаренка, ми розглянемо яскраве відображення педагогічного оптимізму вихователя у художніх образах, створених автором.

Одним з фундаментальних творів Макаренка є безумовно "Педагогічна поема". На створення "Педагогічної поеми" знадобилося 10 років творчих пошуків та важкої праці (1925-1935). Це соціально-публіцистичний роман, який підіймає педагогіку та виховання на рівень значних соціально-гуманістичних проблем.

Цей художній твір автор намагався максимально наблизити до "книги з педагогіки", до популярного науково-педагогічного знання, не порушуючи цілісності художнього твору і його особливостей поеми в прозі.

Макаренко досить органічно включив у твір "ліричні відступи", дискусійні питання, які глибоко переживав, викладаючи таким чином ідеї та принципи, які мали особливе значення в його концепції педагогіки та виховання.

"Педагогічна поема" – це книга про любов до людини, про силу справжнього виховання. Автор переконливо показує, що вихователська віра є рушійною силою розвитку особистості.

Дії поеми розгортаються в колонії імені Горького. Головні герої – колоністи-підлітки, які за тих чи інших обставин опинилися в колонії та вважалися асоціальними суб'єктами. Для Макаренка, який на той час не мав досвіду роботи із "складними підлітками", це було досить важке випробування.

"У мене головним наслідком цього читання була міцна і чомусь раптом ґрунтовна впевненість, що в моїх руках ніякої науки немає і ніякої теорії немає, що теорію треба добути з усієї суми реальних явищ, які відбуваються на моїх очах" [3: 13].

Попри те, що в колонії знаходилися малолітні злочинці, ніхто з вихователів ніколи не дозволяв собі їх так називати. Це давало можливість дітям забути про своє колишнє становище та не відчувати себе вигнанцями.

Спочатку в Антона Семеновича були досить складні стосунки з колоністами, але він ніколи не втрачав сили духу та природного оптимізму навіть у складні для колонії часи. "Наше життя ставало складніше й веселіше" [3: 43].

Праця є одним з найголовніших педагогічних засобів виховання, на переконання А. Макаренка. Він зумів об'єднати колоністів саме у трудовій діяльності, зробити з них згуртовану команду, яка працювала заради досягнення піднесеної спільної мети.

Макаренко прагнув знайти в кожного колоніста бодай щось позитивне й усіма силами намагався сприяти розвитку цих соціально цінних якостей. Він вірив у свої сили, але найголовніше, він вірив колоністам.

Антон Семенович намагався об'єктивно ставитись навіть до злочинів, які траплялися в колонії. Він хотів, щоб самі колоністи визнавали свою провину та відповідали за свої вчинки: "...найгірше лихо не для того, в кого вкрали, а для того, хто вкрав" [3: 57].

Особистісний вибір був одним з важливих елементів педагогічного оптимізму вихователя. Макаренко вірив, що будь-яке рішення у своєму житті людина має прийняти сама і нести за нього повну відповідальність. Один випадок у колонії підтвердив теорію А. Макаренка на практиці. Коли одна із вихованок, Раїса, народила дитину, а потім задушила її хустинкою, була осуджена не тільки усіма комунарками, але й членами педагогічного колективу.

Антон Семенович у цій складній ситуації проявив свою віру в людей та педагогічний оптимізм. Він влаштував Раїсу на фабрику. А потім, коли через багато років зустрівся з нею, то почув тільки слова вдячності: "Спасибі вам, тоді не втопили мене. Я як пішла на фабрику, з того часу старе покинула" [3: 91].

Для Макаренка робота в колонії ім. Горького стала поворотним моментом його життя. Але й кожний з вихованців виніс щось дуже важливе для себе з цього колоністського життя. Про це свідчить те, що кожний з них, залишивши колонію, не загубився в житті, не повернувся до старого злочинного життя, а багато з них отримали професію та передавали досвід, отриманий у колонії, своїм власним дітям, як найцінніший скарб.

Найголовніше, що вдалося зробити Макаренку, – вселити у своїх вихованців надію та віру у свої можливості, вміння впевнено дивитися у майбутнє, а це є невід'ємною частиною педагогічного оптимізму вихователя.

Поняття "педагогічний оптимізм вихователя" в повній мірі розкривається і у творі А. Макаренка "Прапори на вежах". На відміну від "Педагогічної поеми", де автор показує боротьбу людини із собою, із своїми вадами, в "Прапорах на вежах" Макаренко зобразив чудовий сформований колектив, його життя, долю та оточення [4: 477].

Автор у художній формі описав щасливий колектив у щасливому суспільстві. Постійне відчуття щастя є одним із дуже важливих критеріїв педагогічного оптимізму. Воно полягає у вмінні незважаючи на труднощі, сміливо йти вперед з високо піднятою головою та посмішкою на обличчі.

Головними героями тут виступають складні підлітки, опис їх життя та взаємовідносин до та під час перебування в колонії "1-го Травня". Макаренко зобразив атмосферу складних відносин всередині колективу, процес праці, освіти та росту самої людини.

Дуже важливе місце, на думку автора, займають не тільки образи головних героїв, але й людей, які в тій чи іншій мірі мали позитивний вплив на колоністів та формування їх світогляду.

Одним з таких персонажів була Поліна Миколаївна, член Комісії у справах неповнолітніх. Саме вона проявила небайдужість до одного із головних героїв оповідання, Ігоря Чорнявина, повірила в нього.

Найяскравішим втіленням педагогічних переконань та життєвих принципів Макаренка є образ голови колонії "1-го Травня" Олексія Степановича Захарова. Навіть за зовнішніми рисами стає очевидно схожість Макаренка з своїм героєм: "Завідуючий сидів за письмовим столом і гортав книгу. У цій людині не було нічого особливого: підстрижені вуса, скельця, стрижена під машинку голова. Він підняв на Ігоря очі, і очі в нього були звичайні: сірі, дещо холодні" [4: 43].

Головними героями твору виступають колоністи, їх колектив у процесі руху вперед та активному розвитку. Саме у взаємовідносинах з колоністами і розкривається образ завідуючого, як талановитого педагога та тонкого психолога.

Дехто з героїв просто і радісно вливаються в життя комуни. Це наївний та чистий хлопчик Ваня Гальченко, скромний Вася Ключев. Вони досить швидко пізнають щастя злиття із колективом. Інший, більш складніший, шлях обирають такі, як Ігор Чорнявин та Ванда Стадницька. Ігор відмовляється працювати та ставить себе вище за інших членів комуни, але Захаров знаходить потрібні слова, які примушують хлопчика подивитися на життя в комуні по-іншому: "Одна людина жити не може. Ти повинен любити всій колектив, познайомитись з ним, дізнатися про його інтереси, дорожити ними" [4: 125].

Для розгубленої Ванди, яка приховувала своє минуле, бо соромилась його, входження в колектив було досить тривалим та складним. Тільки підтримка колективу та психологічна допомога завідуючого, який запропонував дівчинці дружбу, засновану на взаємодовірі та взаємоповазі, допомогли їй врешті решт відчувати себе частиною комуни.

Досить цікавими є міркування автора про оптимізм. Письменник говорить про життєвий шлях Захарова, як про шлях оптиміста: "І Захаров пройшов такий важкий шлях – шлях оптиміста". "На щастя, Захаров мав талант, досить поширений на східній рівнині Європи, – талант оптимізму, прекрасного тяжіння до майбутнього" [4: 136, 134].

Макаренко розглядає оптимізм як сутнісну рису народного характеру, називає його чудовим поривом у майбутнє, особливим, суто інтелектуальним спадком російського народу.

Для розуміння творчого та життєвого шляху Макаренка важливе його ствердження, що нова педагогіка народжувалась "не в болісних судомах кабінетного розуму, а в живих рухах людей, в традиціях і реакціях реального колективу, в нових формах дружби та дисципліни" [4: 137]. Тому впевненість Захарова у перемозі своєї справи прийшло після суворої та тривалої боротьби нового зі старим. Але завдяки цій боротьбі Захаров міг стверджувати, що виховання нової людини – справа, яка приносить задоволення і є посилюююю для педагогіки.

Автор висміює педагогів-невдах, які бояться будь-яких змін і не вірять в успіх нової педагогіки: "В цих людях не було жодного оптимізму" [4: 141].

Педагогіка оптимізму реалізується та базується на моделі розвитку колективу в повісті та на основі біографії дійових осіб. Не зважаючи на конфліктні ситуації, злочини та сутички, високоорганізований колектив долає ці перешкоди без особливих втрат.

Протягом усього твору можна спостерігати позитивні зміни, які відбуваються з головними героями. Стає очевидно переоцінка колоністами життєвих цінностей, усвідомлення важливої ролі колективу, вміння поважати, цінувати дружбу зі своїми товаришами, працювати пліч о пліч задля блага всього колективу.

Ці зміни – головна заслуга працівників колонії "1-го Травня" і особливо її голови О. С. Захарова. Він зумів розгледіти, розкрити та розвинути позитивні якості своїх вихованців. У цьому вмінні і полягає головна суть поняття "педагогічний оптимізм вихователя".

У фіналі повісті останні слова автора, сповнені вірою в найкраще майбутнє, звучать як гімн його творчості: "Життя триває, і триває боротьба" [4: 454]. Так, ніби мажорними сигналами горніста, завершується велична та багатоголосна педагогічна симфонія творчості Макаренка.

Наприкінці 1932 р. – початку 1933 р. А. Макаренко написав п'єсу "Мажор". На конкурсі п'єс у 1933 р. він представив її під псевдонімом Андрія Гальченка [5: 63].

У п'єсі Макаренко зобразив комуни Дзержинського як єдине трудове об'єднання молоді та старшого покоління. Основа сюжету твору – взаємодія та розвиток головних героїв під впливом всієї ситуації в країні та соціально-культурних реформ. Єдиний колектив молоді та старих виробничих кадрів розкривається як якісно нова форма суспільно-педагогічного процесу.

Тут педагогічний оптимізм вихователя знайшов відображення не тільки в образі завідувача комуни – Захарова Олексія Степановича, але й в образі завідуючого постачанням – Блюма Соломона Марковича.

Живим втіленням образу педагогічного оптимізму вихователя виступає О. Захаров. Він зумів на базі комуні Дзержинського створити справжній колектив, який поважав закони та норми суспільства і відповідав усім педагогічним вимогам того часу.

Проблема "зіткнення двох культур", їх взаємодії та розвитку на фоні соціально-культурного реформування знайшла своє відображення й у п'єсі-комедії "Ньютонові кільця". Зображення життя та діяльності старшого покоління зайняло центральне місце у творі.

Документальна книга-нарис "Марш 30 року" була написана Макаренком наприкінці 1930 р. У ній зображені реальні події з життя трудової комуні ім. Дзержинського з початку її заснування в кінці 1927 р. і до кінця 1930 р. Автор зберіг справжні прізвища головних героїв твору, точний перебіг подій, які відбувалися [6: 87].

Головними героями книги, як у більшості творів Макаренка, є колоністи, їх життя у колонії ім. Дзержинського. Тут педагогічний оптимізм вихователя знайшов своє відображення не тільки в образі самого Антона Семеновича, але й в образах учасників педагогічно колективу комуні, які своїм оптимізмом та життєрадісністю допомагають колоністам відчувати моральну підтримку та повірити у власні сили.

Для всебічного розвитку комунарів були організовані художній, драматичний та літературний гуртки під керівництвом Пернського. Незважаючи на свій досить дивакуватий вигляд, Пернський був надзвичайно талановитим вихователем. Він зміг організувати роботу гуртків таким чином, що колоністи були у захваті від того, чим вони займалися. А. Макаренко наочно доводив, що створення загального позитивного тону та позитивної атмосфери в процесі будь-якої навчально-пізнавальної діяльності є одними з найважливіших елементів педагогічного оптимізму.

Серед викладачів був колишній колоніст Карабанов (випускник колонії ім. Горького), колишній безпритульний злочинець, який став одним із найвпливовіших членів педагогічного колективу.

Саме завдяки цим людям колонія ім. Дзержинського не нагадувала звичайний виправничий заклад. Вона відрізнялася не тільки зовнішнім виглядом, але й новаторськими педагогічними методами, які йшли врозріз з усталеними методами виховання в дитячих будинках того часу. Тут основна мета колективу вихователів – зробити із кожного колоніста всебічно розвинуту особистість, здатну приймати самостійні рішення та нести особисту відповідальність за них.

Вивішивши певні закони існування колективу комунарів, Макаренко та вихователі самі передусім беззастережно дотримувалися їх.

Результатом педагогічної взаємодії вихователів із комунарками стало тяжіння колоністів до знань та професійного розвитку. Це проявляється в розумінні необхідності освіти, та вступу більшості колоністів до інституту.

Восени 1932 р. А. Макаренко написав продовження "Маршу 30 років" – документальну книгу-нарис "ФД-1".

У "ФД-1" А. Макаренко прагнув до наукового викладення своєї позиції в педагогіці; на це вказують назви глав: "До теорії мутацій", "В пучині педагогіки". Тут він у дискусійному плані, у зв'язку з конкретними фактами своєї педагогічної практики висловлюється про корінні проблеми педагогіки: співвідношення соціального і біологічного, свідомості й поведінки у процесі виховання та розвитку особистості [7: 110].

Макаренко продовжує розповідати про життя комуні ім. Дзержинського, про життя колоністів з такою любов'ю, на яку тільки може бути здатна людина, яка усім серцем віддана справі виховання.

Він несе позитивний настрій крізь увесь твір, вселяючи віру в те, що незважаючи на усі перешкоди, життя комуні пронизане домінантою радості. І в цьому він вбачає заслугу самих вихованців.

Будучи професіоналом, Макаренко не міг не помічати й негативні моменти, які неодмінно з'являлися в будь-якому колективі, а тим більше в комуні, де виховувалися безпритульні діти. Але створена система педагогічного впливу на основі більшості через колектив була вистроєна ним таким чином, що врешті-решт такий "дикун" потрапляв під вплив більшості, та відчував себе його важливою частиною.

Педагогічна система Макаренка базувалась не на постійному схваленні дій своїх вихованців, а навпаки, в отриманні самими вихованцями, в результаті численних соціальних вправ такого досвіду, завдяки якому й формується свідомість: "...нескінченні розмови про різні добрі справи, без супровідної гімнастики поведінки, є найзлочинне шкідництво" [7: 23].

В усіх своїх творах А. Макаренко показує силу позитивного педагогічного впливу вихователя та колективу як стратегічну мету. Результатом такого впливу є повне або часткове (що є теж позитивним результатом) перетворення вихованців із безпритульних злочинців та асоціальних суб'єктів в особистості, здатні до всебічного саморозвитку та самокорегування, тобто в людей, які приймають колектив та живуть за його законами.

Висновки. Проблема толерантності, терпимого ставлення людей один до одного стає досить актуальною не тільки в повсякденному житті. Сама система сучасної освіти висуває на перший план формування гуманістичних цінностей у процесі виховання та навчання молодого покоління.

Педагогічний оптимізм вихователя дає йому можливість не тільки позитивно, з вірою ставитися до своїх вихованців, але й наділяє його толерантністю, вмінням терпимо ставитися до недоліків та слабкостей і вміти перетворювати їх на позитивні якості.

Саме вмінню з оптимізмом дивитися на найскладнішу педагогічну ситуацію вчить нас видатний педагог А. Макаренко. Його творчість пронизана вірою у своїх вихованців, в їх здатність до саморозвитку та прояву толерантності у взаємовідносинах один до одного.

Педагогічний оптимізм вихователя як основа прояву толерантності потребує подальшого дослідження його змістовних характеристик, умов формування, засобів оптимальної реалізації в сучасному навчально-виховному процесі тощо.

СПИСОК ВИВОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Карпенчук С. Г. Педагогічна технологія А. С. Макаренка в контексті сучасної педагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Історія педагогіки та загальна педагогіка" / Карпенчук Світлана Григорівна. – К., 2003. – 20 с.
2. Дічек Н. П. Спадщина А. С. Макаренка у контексті світового історико-педагогічного процесу ХХ ст. (на матеріалах англomовних джерел) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Історія педагогіки та загальна педагогіка" / Дічек Наталія Петрівна. – К., 2005. – 30 с.
3. Макаренко А. С. Педагогічна поема / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1973. – 507 с.
4. Макаренко А. С. Флаги на вежах / А. С. Макаренко. – М. : Правда, 1983. – 477 с.
5. Макаренко А. С. Мажор / А. С. Макаренко. М: ГИХЛ, 1983. – 63 с.
6. Макаренко А. С. Марш 30-го года / А. С. Макаренко. М. : Правда, 1982. – 87 с.
7. Макаренко А. С. ФД-1 / А. С. Макаренко. М. : Молодая гвардия, 1982. – 110с.

Матеріал надійшов до редакції 17.09.2009 р.

Витебская П. В. А. С. Макаренко о педагогическом оптимизме воспитателя как основном проявлении толерантности в учебно-воспитательном процессе (на основе художественных произведений).

Проблема толерантности, терпимого отношения людей друг к другу становится актуальной не только в повседневной жизни людей. Система современного образования выдвигает на первый план гуманистические ценности в процессе образования и воспитания. В статье на основе материалов А. С. Макаренко раскрывается суть и содержание педагогического оптимизма воспитателя, что выступает основанием для проявления толерантности.

Vitebskaya P. V. A. S. Makarenko about Pedagogical Optimism of the Teacher as a Basis of Tolerance Manifestation in Educational Process (in terms of literary works).

The problem of tolerance, endurable attitude of people towards each other in everyday life is becoming rather urgent. Modern educational system makes the humanistic values an important component in educational and upbringing process. In article on the basis of A. S. Makarenko's materials the essence and the maintenance of pedagogical optimism of the tutor that acts as the basis for tolerance display is revealed.